

رساله در طريق تحصيل علم محمد جعفر خراسانی (۱۰۸۰-۱۱۵۲ق)

به کوشش: محمد علی عیوضی

مقدمه

آدمی در انجام هر کاری به دنبال هدفی است و مهمترین وسیله نیل یا عدم نیل به اهداف آگاهی یا عدم آگاهی به راه و مسیر رسیدن به هدف می باشد. از این رو امیرالمؤمنین علی علیه السلام می فرماید:

ما من حركة الا وانت محتاج فيها الى المعرفة^۱.

و امثال این خبر در مصادر حدیث بسیار یافت می شود. هر قدر اهمیت هدف بالاتر باشد خطر عدم آگاهی نسبت به مسیر آن نیز بیشتر است.

تحصیل علم هم از حیث تقدّم آن بر عمل^۲ و هم بالأصله از اهمّ مسائل در تکامل انسان و جامعه بشری است. لذا باید عمل به آداب آن به بهترین وجهی مورد ملاحظه طالبان علم قرار گیرد و کسانی که ادّعی سمّت تعلیم دارند، هم نسبت به آداب تحصیل آگاهی داشته باشند و هم عامل و آمر به آن باشند. بسیاری از اعلام دین و علمای راستین در نامه ها، رسائل مفرده یا در ضمن آثارشان به این مسئله پرداخته اند که از مهم ترین آن ها می توان به منیه المرید

کتاب شماره ۷۴

۱. بشارة المصطفى لشعبة المرتضى، (ط - القديمة)، وصية أمير المؤمنين عليه السلام لجميل بن زياد رضي الله عنه، ص ۲۴.

۲. العلم أمام العمل والعمل تابعه. الخصال، «باب: في العلم تسع وعشرون خصلة...». ج ۲، ص ۵۲۲؛ الأمالي، شيخ طوسي، ص ۴۸۸، المجلس السابع عشر؛ مجموعة ورام، ج ۲، ص ۷۰؛ عدة الداعي ونجاح الساعي، ص ۶۶؛ إرشاد القلوب إلى الصواب، ديلمی، ج ۱، ص ۱۶۵، الباب التاسع والأربعون في الأدب مع الله تعالى.

فی ادب المفید والمستفید اثر شهید ثانی اعلی الله مقامه و آداب المتعلمین منسوب به خواجه نصیرالدین طوسی رحمته اشاره نمود. اثر حاضر نیز رساله مختصری است که نام آن در تنها نسخه شناخته شده از آن رساله در تحصیل کردن علم ذکر شده است. مؤلف اثر نیز یکی از دانشی مردان بزرگ عصر صفوی است. نظریات خاص مؤلف و هم چنین گزارش وی از متون درسی اواخر عصر صفوی بر اهمیت این اثر می افزاید. ما در ذیل به بررسی احوال و آثار مؤلف خواهیم پرداخت و مطالب مربوط به رساله را در حواشی ذکر می نماییم.

محمد جعفر بن محمد طاهر خراسانی

محمد جعفر بن محمد طاهر بن عبدالله خراسانی طوسی^۱ در سال ۱۰۸۰ در خبوشان (قوچان کنونی) زاده شد.

وی ابتداءً برای تحصیل علم به مشهد مقدس رضوی - علی هاجرها آلف التحیه والسلام - مهاجرت و موفق به دریافت اجازه از شیخ حرّ عاملی صاحب وسائل گردید^۲. سپس در ۲۷ شعبان سال ۱۱۰۳ جهت ادامه تحصیل به اصفهان کوچید. در اصفهان ابتدا در مدرسه ای و سپس به جهت سرمای هوا به مسجدی نقل مکان نمود و هفت سال؛ یعنی تا سال ۱۱۱۰ در آن جا به سر می برد، سپس در جمعه ۱۷ جمادی الاولی همان سال به حجره ای در مدرسه ملا عبدالله منتقل گردید.

همان گونه که خود می نویسد در ۱۱۱۲ هنگام خروج از مدرسه دارای مقبولیت اجتماعی بوده است، لکن به جهت استفاده از دسترنج خویش به شغل کرباس فروشی در بازار نیم آورد اصفهان روی می آورد. این کار تا سه شنبه ۷ ربیع الثانی سال ۱۱۲۵ ادامه می یابد و از این زمان است که وی به عزلت گزینی می گراید. ظاهراً تا زمان شورش افغانه و سال ۱۱۳۴ در اصفهان سکونت داشته و در این سال به کوپا از قرای اصفهان می گریزد.^۳

۱. نام جدش مأخوذ از اکلیل المنهج فی تحقیق المطلب: ۸. و نسبت وی به خراسان مأخوذ از عموم مصنفات وی و به طوس مأخوذ از کتاب تباشیر می باشد. نیز به جهت اقامت در اصفهان بعض ارباب تراجم وی را اصفهانی و به جهت امرار معاش از راه بیع کرباس، کرباسی گفته اند. نیز به جهت اقامت در یزد عنوان یزدی هم به وی داده شده است. هم چنین وی را کرمانی نیز گفته اند اما وجه آن معلوم نیست.

۲. رک: اکلیل المنهج: ۹.

۳. اعیان الشیعه: ۴: ۱۱۴.

در سال ۱۱۴۳ صاحب فرزندی به نام عبدالکریم می شود. احوال او از این سال تا ۱۱۵۱ مشخص نیست؛ همین قدر می دانیم که در سال مذکور وی در یزد بوده و رساله تباشیر را در آن جا نوشته است.

از شاگردان وی می توان به ملا اسماعیل خواجهویی (درایه و رجال)^۱ محمد بن علی مقابی بحرانی^۲ و صاحب جامع الرواة^۳ نام برد.

فرزندان وی عبارت اند از عبدالرزاق^۴ که گوهر مراد را برای وی تألیف نموده است^۵ و عبدالکریم که تاریخ ولادت او را در ظهر نسخه اکلیل المنهج نوشته است^۶ و محمد حسین که نسخه شماره ۲۷۱- ط کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ادراک المدارک) را به وی هدیه کرده است^۷ و ابراهیم که همان نسخه را بعداً به او هدیه کرده است^۸.

سال وفات وی را باید بعد از ۱۱۵۱ ق دانست؛ زیرا رساله تباشیر را در این سال نگاشته است. البته تاریخ سنگ مزار وی مخدوش می باشد.^۹ در ظهر نسخه ۸۹۰۱ مجلس شورای اسلامی

۱. روایات الجنات: ۳: ۲۶۱.

۲. الذریعة الى تصانیف الشيعة: ۱: ۲۴۲.

۳. تلامذة العلامة المجلسي: ۸۸.

۴. اکلیل المنهج: ۲۸. در ظهر نسخه شماره ۸۹۰۱ کتابخانه مجلس شورای اسلامی این کلمات به خط مؤلف موجود است: «بسم الله الرحمن الرحيم. هذا الكتاب لولدي عبدالرزاق (وقفه الله لما يحب ويرضى) كتبه: محمد جعفر بن محمد طاهر (عفی عنهما).»

۵. رساله چهارم از مجموعه شماره ۲۷۹۳ کتابخانه مجلس شورای اسلامی ص ۹۸ نیز رک: الذریعة: ۲۵۰/۱۸.

۶. اکلیل المنهج: ۲۸.

۷. عبارت وی این است: «بسم الله الرحمن الرحيم. هذا الكتاب لولدي محمد حسين (وقفه الله لما يحب ويرضى) كتبه محمد جعفر بن محمد طاهر خراساني.»

۸. عبارت وی چنین است: «این کتاب به ابراهیم برادر محمد حسین منتقل است. كتبه محمد جعفر بن محمد طاهر الخراساني.»

۹. این است صورت سنگ مزار وی: «هذا مغرب مشرق الولاية ومغيب نجم مطلع الهداية قطب الفلك الكمال ومدار دایرة الافضال مجدد جهات الحقایق ومحیط اقطار الدقایق فالذي رقى سماء العرفان بپراق الرياضه وعرج عراش الايقان تقدم الله قد ماقت كرامته كرامات الاقطاب وغلبت خلوته خلوات الطناب صاحب المقامات السنبة وكاسب الحالات العلیة الخیر الاعظم والتحرز المعظم وبر عصره وكمیل دهره المولی الكامل الكمل والمقتدی الفاضل المفضل العابد الزاهد فخر... مولانا محمد جعفر ملقب بكریاسی الذي واصل الى الرضوان بالتاسی اسكنه الله في الجنان وأمنه من المخاوف والاحزان وكان ارتحاله قدس سره الذي الفانية إلى عالم البقاء في خمسين سنة بعد المائة والالف من هجرة سيد الانبياء عليه وآله آلاف التحية والثناء وكتبه العبد المذنب من الغايه سنة ۱۲۱۱.

که مشتمل بر چهار اثر از مؤلف می باشد (نوادرا الأخبار، کراسه در شرح حدیث عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّهُ قَضَى فِي امْرَأَةٍ... به خط مؤلف، رساله در موجبات نزح، رساله الی اهل الكتاب) عبارتی این چنین نقش بسته است:

قد توفي المرحوم المغفور المبرور العالم الصالح المتقي مؤلف هذا الكتاب المسمى بنوادرا الاخبار... وهو مولانا واستادنا ومقتدانا مولانا محمد جعفر الخراساني رحمه الله في عشية ليلة الاربعاء الرابع والعشرون من شهر ربيع المولود سنة ۱۱۵۲ ودفن في صبيحة يوم في قبرستان جوی هرهر شهر. اللهم اغفر له ولوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات إنه هو الغفور الرحيم. نیز ذیل عنوان کتاب که این گونه نوشته شده است: «کتاب نوادر الأخبار للعالم المتقي المولى محمد جعفر الخراساني أعلى الله مقامه بحظه الشريف» آمده است: وفات مؤلف هذا الكتاب المستطاب سنة ۱۱۵۲. خراسانی در کتاب تباشیر (نسخه خطی مجلس) تاریخ درگذشت خود را در سال ۱۱۷۵ ق پیش بینی کرده بود.

اکنون آرامگاه وی با نام بقعه آخوند کرباسی در یزد زیارتگاه مؤمنان است.^۱



۱. این آرامگاه در محله جوی هرهر، خیابان مهدی، مقابل پارک وحشی باقی قرار دارد.

نسخه‌یابی آثار محمد جعفر خراسانی

۱. رساله در طریق تحصیل علم (رساله حاضر)

تنها یک نسخه از آن به شماره ۴۰۵۱/۱۴ در مرکز احیاء میراث اسلامی موجود می‌باشد که در فهرست آن جا (ج ۱۰ ص ۷۷) به عنوان «آداب المتعلمین» معرفی شده است. مجموعه مذکور به خط کاتبان مختلف در سده‌های دوازدهم و سیزدهم هجری کتابت شده و این رساله در میان برگ‌های ۱۲۸ تا ۱۳۰ رقرار دارد.

۲. اصحاب أمير المؤمنين عليه السلام

۳. اصحاب النبي صلى الله عليه وآله

محقق فاضل سید جعفر حسینی اشکوری احتمال می‌دهد که این اثر همان تلخیص سیر السلف باشد که مؤلف آن را به اکلیل المنهج الحاق نموده است.^۱

۴. اکلیل المنهج في تحقیق المطلب که نسخه اصل آن به خط مؤلف به شماره (۳۸۳۰/۲) در کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی در قم نگهداری می‌شود. و از روی همان نسخه با تحقیق استاد سید جعفر حسینی اشکوری در قم به چاپ رسیده است.^۲

۵. اهل الكتاب

نسخه‌ای از آن به خط مؤلف به شماره ۸۹۰۱/۳ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است.^۳

۶. الحاشیة علی تهذیب الأحكام

وی در این اثر حواشی استادش علامه مجلسی رحمته الله بر تهذیب را تبویب نموده و نیز در بعضی موارد که نیاز به توضیح عبارت دیده به شرح پرداخته است. نسخه‌ای از آن به شماره ۷۹۵/۱- طباطبایی در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود می‌باشد.^۴

۷. الحاشیة علی کفایة المقتصد

در تتمیم امل الآمل والذریعة این اثر به وی نسبت داده شده است لکن نسخه‌ای از آن نمی‌شناسیم.^۵

۱. اکلیل المنهج: ۱۵.

۲. قم. دارالحدیث لطباعة والنشر. چاپ دوم، ۱۳۸۲ ش. ۶۴۷ ص. وزیری.

۳. فهرست مختصر مجلس: ۳۹۲.

۴. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ۹۴/۲۳.

۵. تتمیم امل الآمل: ۹۷ والذریعة: ۱۸۹/۶ تحت رقم ۱۰۳۳.

۸. الحاشية على الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية

این اثر را حسین مدرس طباطبایی در مقدمه‌ای بر فقه شیعه به وی نسبت داده و از وجود نسخه‌ای از آن به شماره (۲۷۱ طباطبایی) در کتابخانه مجلس شورای اسلامی خبر می‌دهد.^۱

۹. حقیقت منی و مذی و وودی و وودی

نسخه‌ای از آن به شماره ۴۰۵۰/۲۲ در کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی موجود می‌باشد.

۱۰. خمس ضروریه

رساله‌ای است که مؤلف در آن به بررسی پنج مسئله ضروری فقهی (ارث، رضاع، طلاق، قضاء، نکاح) پرداخته است.

سه نسخه از آن می‌شناسیم:

۱. نسخه شماره ۶۴ کتابخانه مسجد جامع کبیر یزد.^۲

۲. نسخه شماره ۲۷۸۲/۱ کتابخانه ملی ملک.^۳

۳. نسخه شماره ۱۳۲۵ کتابخانه وزیری یزد.^۴

۱۱. رسائل اصولی

نسخه به خط مؤلف به شماره ۱۸۴۲۹ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود می‌باشد.^۵

۱۲. الرضاع

نسخه به خط مؤلف به شماره ۳۸۳۰/۱ در مرکز احیاء میراث اسلامی موجود می‌باشد.

۱۳. رسالة في الرضاع المحرم

نسخه‌ای از آن به خط مؤلف به شماره ۳۸۳۰ در مرکز احیاء میراث اسلامی موجود است.

۱۴. شرح الكتب الأربعة

اول کسی که این کتاب را به وی نسبت داده است شیخ عبدالنبی قزوینی در تتمیم‌أمل

الآمل است. وی می‌نویسد:

وله مؤلفات، منها شرحه علی الكتب الأربعة علی طرز عجیب و طور غریب.

به نسخه‌ای از آن اطلاع نیافتیم.

۴. مقدمه‌ای بر فقه شیعه: ۱۹۳.

۲. نشریه نسخه‌های خطی: ۳۸۳/۴.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک: ۲۷۸۲/۱.

۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری یزد: ۹۲۹/۳.

۵. دنا: ۷۶۰/۵.

۱۵. صحف ادریس

یک نسخه از آن به شماره ض ۱۴۶۹۱ در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است.^۱

۱۶. التباشیر

نسخ ذیل را از کتاب مذکور می شناسیم:

۱. ش: ۲۵۰۹ کتابخانه مسجد اعظم.^۲
۲. ش: ۴۶۴۹ دانشگاه تهران.^۳
۳. ش: ۲۹۰ کتابخانه ملّی ملک.^۴
۴. ش: ۵۱۲/۳-ط مجلس شورای اسلامی.^۵
۵. ش: ۱۹۲۹/۳ عکسی مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.^۶
۶. ش: ۱۶۳۷۸/۶ آستان قدس رضوی.^۷
۷. ش: ۴۰۸۱ وزیری یزد.^۸
۸. ش: ۳۳۹۰/۵ کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.^۹
۹. ش: ۶۴۶/۴ مدرسه غرب همدان.^{۱۰}

۱۷. الغناء

نسخه شماره ۴۰۵۰/۲۴ مرکز احیاء میراث اسلامی.

۱۸. فوائد الأخبار للأصدقاء والأخيار

از آن دو نسخه می شناسیم:

۱. نسخه ش ۱۶۰۱ در کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.^{۱۱}

۱. فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی: ۳۸۰.

۲. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم: ۱۳۴۶/۳.

۳. فهرست کتابخانه دانشگاه تهران: ۳۵۹۱/۱۴.

۴. فهرست: ۸۰۴/۴.

۵. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ۲۲۳/۲۲.

۶. فهرست نسخه های عکسی مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی: ۵۸/۱.

۷. فهرست: ۴۴۴/۱۷.

۸. نشریه نسخه های خطی: ۳۶۳/۱۳.

۹. فهرست نسخ خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله: ۱۹۶/۹.

۱۰. فهرست رشت و همدان: ۱۴۲۲.

۱۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله: ۳/۵.

۲. نسخه شماره ۶۷۸۶ دانشگاه تهران.^۱

۱۹. قاعدة الجمع بين الأخبار المختلفة

نسخه‌ای از آن به شماره ۴۰۵۰/۲۵ در مرکز احیاء میراث اسلامی موجود است.

۲۰. گوهر مراد

سه نسخه از آن می‌شناسیم:

۱. نسخه شماره ۲۰۵/۶ دانشکده ادبیات دانشگاه تهران.^۲

۲. نسخه شماره ۲۷۹۳/۴ کتابخانه مجلس شورای اسلامی.^۳

۳. نسخه شماره ۴۲۷۹۳ کتابخانه مجلس.^۴

۲۱. مدارک (اداراک) المدارک

نسخه‌ای از آن به خط مؤلف به شماره ۲۷۱-ط در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود می‌باشد که در انتهای آن اجازه روایتی به خط علامه مجلسی رحمته الله برای مؤلف آمده است. علامه در صدر اجازه از وی این گونه نام می‌برد:

المولى الأولى الفاضل الكامل العالم العامل المتوقد الزكي الألمي ميرزا محمد جعفر بن
مولى محمد طاهر...

۲۲. مسائل آیادی سبا

مجموعه اسئله و اجوبه‌ای است که بعضی از ثقات از حضرت علامه مجلسی رحمته الله پرسیده‌اند و توسط خراسانی مبوب گردیده است. این اثر به تصحیح استاد سید مهدی رجائی به همراه ۲۴ رساله فارسی دیگر از علامه مجلسی در قم به طبع رسیده است.^۵
و ائمانسخه‌های خطی آن:

۱. ش: ۱۲۷۴۷/۴ کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.^۶

۱. فهرست دانشگاه تهران: ۳۰۶/۱۶.

۲. فهرست دانشکده ادبیات دانشگاه تهران: ۳۴/۳.

۳. فهرست مجلس: ۵۰/۱۰.

۴. همان: ۳۵۸/۳۷.

۵. بیست و پنج رساله فارسی. مجلسی، محمدباقر. تحقیق سید مهدی رجائی. قم. انتشارات کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی. ۶۵۴ ص. (۷۰۰-۵۴۷). وزیری.

۶. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله: ۴۰۰/۳۲.

۲. ش: ۶۸ کتابخانه علمی یزد.^۱
۳. ش: ۱/۱۴۳۹۰ مجلس شورای اسلامی.^۲
۴. ش: ض ۱۳۵۶۶ کتابخانه آستان قدس رضوی.^۳
۵. ش: ۱۹۶۷۲ همان مرکز.^۴
۶. ش ۶/۲۲۸ کتابخانه علامه طباطبایی شیراز.^۵
۷. ش: ۴/۶۰۲ کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.^۶
۸. ش: ۱۸۹ مدارک فرهنگی.^۷

۲۳. المعاد

نسخه شماره ۲۰/۴۰۵۰ مرکز احیاء میراث اسلامی.

۲۴. المواعظ والاخلاق

نسخه به شماره ۳/۹۴۴۰ کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.^۸ خراسانی
این اثر را به هنگام سفر به عتبات برای میرشکرالله الهی نوشته است.

۲۵. موجبات النزح

نسخه ای از آن به شماره ۲/۸۹۰۱ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است.^۹

۲۶. نوادر الاخبار

نسخ ذیل را از آن می شناسیم:

۱. ش: ۱/۸۹۰۱ مجلس شورای اسلامی (به خط مؤلف).^{۱۰}
۲. بدون شماره در موزه پارس شیراز.^{۱۱}
۳. ش: ۲۱۱۸ مرکز احیاء میراث اسلامی.

۱. نشریه نسخه های خطی: ۴/۴۴۹.

۲. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ۳۸/۵۲۰.

۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی: ۲۰/۴۴۷.

۴. همان: ۲۱/۱: ۱۶۸.

۵. نسخه پژوهی: ۳/۸۴.

۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله: ۲/۱۹۵.

۷. فهرست نسخ خطی فارسی موجود در کتابخانه سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی: ۱۷۰.

۸. فهرست نسخه های خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله: ۲۴/۲۰۳.

۹. فهرست مختصر مجلس: ۸۳۶.

۱۰. همان: ۸۷۰.

۱۱. نسخه پژوهی: ۱/۵۸.

۴. ش: ۱۰۹۱۹ در کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله.

۲۷. کراسه ای در تفسیر روایت عن علي عليه السلام أنه قضى في امرأة توفى زوجها وهي حبلى وتزوجت قبل أن تمضي الأربعة الأشهر والعشرة قال يفرق بينهما ولا يحطبا حتى ينقضي آخر الأجلين قال جعفر بن محمد عليه السلام هذا إذا لم يكن دخل بها فأما إذا تزوج الرجل المرأة في عدها وكان قد دخل بها فرق بينهما ولم تحل له أبداً وأها صدقها بما استحلت من فرجها فإن لم يكن دخل بها فرق بينهما فإذا انقضت عدتها تزوجها إن شاء وشاءت هذا إذا كانا عالمين بأن ذلك لا يحل فإن جهلا ذلك وكان قد دخل بها فرق بينهما حتى تنقضي عدتها ثم يتزوجها إن شاءت وشاء قيل له فإن كان أحدهما تعمده ذلك والأخر جهله قال الذي تعمده لا يحل له أن يرجع إلى صاحبه وقد يعذر الناس في الجهالة بما هو أعظم من هذا.

این کراسه در میان اوراق نسخه نوادر الاخبار شماره ۸۹۰۱ مجلس شورای اسلامی موجود می باشد. خراسانی در این کراسه روایت را به نقل از کتاب دعائم الإسلام فی معرفة الحلال والحرام نقل می نماید و آن را به محمد بن احمد بن جنید اسکافی رحمته الله نسبت می دهد و در توثیق وی می کوشد، در حالی که این کتاب از ابن حیون نعمان بن محمد مغربی - حشره الله مع من أحبه - است^۲ و این روایت در آن موجود می باشد.^۳

۲۸. رساله در بیان کیفیت وضوء و غسل کسیر^۴ و صاحب قروح و جروح

نسخه ای از آن در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۴۳۹۰/۲ موجود است.^۵

۲۹. معرفة السلوك

یک نسخه از آن به شماره ۷۱۹/۱۵ در مدرسه مبارکه حجتیه موجود می باشد^۶ و به تصحیح مجید غلامی جلیسه در ضمن دفتر معرفت و اخلاق (۱) زیر نظر استاد صدرایی خویی به طبع رسیده است.^۷



۱. میراث شهاب: س ۹ ش ۲ ص ۲۶.

۲. رک: الذریعة: ۱۹۷/۸.

۳. دعائم الإسلام: ۲۳۶/۲.

۴. صفت مشبه به معنی اسم مفعول؛ یعنی: شکسته.

۵. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ۵۲۱/۳۸.

۶. فهرست نسخ خطی مدرسه مبارکه حجتیه: ۱۲۶.

۷. دفتر معرفت و اخلاق (۱)، صدرایی خویی، علی و دیگران (مجید غلامی جلیسه). قم، نورالسجاد، ۱۳۸۶.

۱۴۴ ص (۱۲۹-۱۴۴). وزیری.



ناده و از جمله طبیعی مشله نظر نموده که مقتدا وی مدخول
 نبوده و اصول فقه نیز از مقتضات و احکام طایق اول کی که در این
 فن تصنیف نموده شیخ مفید است و بعضی از صاحبان آن چون
 قیاس و رای و استحکام و امثال آنها در نزد علمای امامیه
 از وجوه اعتباری ملاحظه و ملاحظه عملی نه بخلاف احتیاط و با
 مباحث آن در فائده و ملاحظه و قد ضروری چون اطلاع
 و تعصیب و طریق عمل در نزد فقهاء رضایه را احتیاج بکتابند
 این فرقیست و بنا بر آنکه مسالت جناب صاحب الامر آنست که
 طریق تحصیل که در این زمان مرعی است مذکور کرده و اینک
 معروض دارم در دو منبع **مصحف اقول در بیان آنچه**
محصلین را دانستند بدان و فقلنامه تکلیف که اول
باید نفس تامل را در بعضی مباحث و معرا از اول
عمود و طریق عمده است که معین فرقی است از جمعه و چهار
و نوافل و عبادت و ششبع و غیرها پیچود و هر قدر عیان
وقت را نامزد می سازند و با عبادت و صلوات بخوانند

صالحه

و ملاحظه داشت و انضا را از دست نیاید گذشت و چون خواهد
 که شروع در وسط العواید باید دانید که مروری اجمال نماید تا
 معزلات را جانشناسان پس که ترا معاد و ت نمایند تا معنی
 مرکبات وی را بدید و باید پیش حله خطه نمایند تا شاید که بعضی
 از عقده نماند او را منخول سازند مثله چون مطالبه نمایند
 که نمیکند که مصد را صل کلام است اول ملاحظه نمایند که
 مصد و کلام هر یک چه معنی را در قیاس مرتبه دوم ترکیب و
 ملاحظه نمایند خطه صل اینست که کلام حاصل می شود یا
 مصد بود اسطره یا بی و من واسطه قیاس مرتبه سیم ملاحظه
 نمایند که درین حرف خلل هست یا نه و بگویند که مثل نخون
 کلام هست و مصد را صل وی نیست بیخ و جوی ملاحظه
 نموده بگویند که مراد آنست که در اغلب اوقات حاصل کلام
 و معنی نبوده باشد که محصل آن نتواند که خود معنی را از
 لغظ در آورد باید که مباحثه را بر وسط العواید بدهد
 در بیاید در تقدیم بعضی بر بعضی باید داشت که چون معلم

دیدم



بنقوش كتابي الف كرفت وبرا امثله بايد كهت ليس شرح
 پس صرف پس عوام بل شرح عوام بل باقرع وبعيد
 از تفريع كبرى وپس از شرح عوام بل هدايه بخود پس از كبرى
 حاشيه ملا عبدالله وپس از هدايه بخود شرح جافى از حيث عمل
 ودر اوس وقت بايد رسد التحصيل و تقطيل نمايند پس ر
 تقطيل شرح نظام و محقق تخيص از تخيص سدايه و پس از
 حاشيه ملا عبدالله شرح غميه و پس از شرح جافى ابتداي
 محقق تخيص يا حاشيه خطاي و جافى محقق تخيص شرح
 يا الرشا و بعد از شرح نظام در صديقي و بعد از شرح
 ششمه معاصير و بعد از تخيص تخيص جواهر و اعراض
 شرح تجريد شرح حكمه العيون و شرح و بعد از تفسير شرح
 و بعد از تفسير اصول شرح تجريد شرح حكمه العيون و شرح
 مطالع بعد از شرح حكمه العيون و شرح مطالع شرح محقق
 اصول و حاشيه قدسي و بعد از شرح اشراك و شرح
 لمعه در غرض شرح لمعه جود رياضي و اسطرلاب و غيرها

بجو

و بعد از شرح اشراك در تخيص اعداد و مفاهيم بايد
 مع ملا خطه رجال و در و عطيه شفا را با حاشيه و آخر الامر
 اوقات خود را صرف تفسير و حديث فرمايند تحت الترتيب
 هفت و هشتم حشم الله الرحمن الرحيم من انما يستعان
 في ترتيب العلوم يبتغي لطا العلم ان يستعمل في اول
 عمر و يحفظ كتاباته و تجويد على الوجه المعتاد
 صالحا و عينا راجحا و ليستزيد القلب به و يستعد جسيما
 ادراك باقي العلوم فاذا فرغ منه اشتغل بتعليم العلوم
 العربية فاقها اول اللات القتم و اعظم اسما بالعلم القتم
 فيترا الا علم القريف و يتدريج في كنه من لاسهل الي
 الاصيل و لا اسغر الي الاكبر حتى يتقنه و يحيط به علما ثم
 ينتقل الي القوي فيشتغل فيه على هذا الوجه و يزيد فيه بالجد
 و الحفظ فاقه الا اعظما في ختم اللغات و مود خلد جليلاد في
 امتحان الكتاب و الشتره انما تبتيان ثم ينتقل من الي
 بنية العلوم العربية فاذا فرغ منها اشتغل بالمنطق و حقوق

تأليف
 شيخنا
 رحمه الله عليه



رساله در تحصیل کردن علم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله اجمعين

معروض اخ گرامی و مؤفق به توفیقات سبحانی میرزا محمد می دارد: داعی احقر ابن محمد طاهر، محمد جعفر که چون واضح و لائح است که مقصود اصلی و منظور کلی از تعلّم و تفهّم تحصیل تفصیل معرفت فطری اجمالی و احکام شرعیّه فرعیّه کمالیست و این نتیجه کبری و صغری کتاب و سنّت است، پس دائم الاوقات باید که اوقات شریف در تفاسیر آیات قرآنی که مأخوذ باشد از ائمّه اطهار و احادیث شریفه ایشان خصوصاً احادیث کتب اربعه اخبار مصروف گردد و این ذره بی مقدار را عقیده آن است که در دانستن این علم نامی^۱ صرف و نحو لغت فی فی الجملة کافی است و کلام و منطق و طبیعی که از جمله محدثات ز [عهد] مأمون عباسی است محتاج الیه نیست، چه معرفت اجمالی صانع موهوبی است^۲ و منطق اگر عاصم بودی هرآینه خطا از ائمّه میزان^۳ زیاده نبود و اگر عاصم نیز بوده باشد از جهت صورت است نه ماده و از مسئله طبیعی مسئله ای به نظر ننموده که مقدمات وی مدخول^۴ نبوده و اصول فقه نیز از محدثات [است] و اصحاب ما اول کسی که در این فنّ تصنیف نموده شیخ مفید است و بعضی از مباحث آن چون قیاس و رأی و استحسانات و امثال آن ها در نزد علمای امامیه از درجه اعتبار ساقط [است] و مسائل اعرابی آن به نحو لاحق است^۵ و باقی مباحث آن بی فائده و لاطائل و قدر ضروری چون اطلاق و تقیید و طریق عمل در نزد تعارض ادله را احتیاج به کتب مدوّنه این فنّ نیست.

و بنابراین که، مسألت جناب مشارالیه آن است که طریق تحصیل که در این زمان مرعی است مذکور گردد، اینک مقرر می داریم در دو منہج:

۱. ظاهر آن است که در این جا به معنی ناجی است. رک: (فرهنگ نفیسی: ۳۶۵۷/۵)

۲. اشاره به فطری بودن توحید.

۳. مراد از میزان علم منطق است؛ زیرا که ترازوی سنجش درست از نادرست و سره از ناسره است.

۴. به معنی مورد اشکال است.

۵. ظاهراً مراد مباحث الفاظ است.

منهج اول: در بیان آن چه محصلین را دانستنی است

بدان و فقک الله تعالی که اولاً باید نفس اماره را محلاً به فضائل و معرّاز ذائل نمود و طریقه عبادت که معین توفیق است از جمعه و جماعت و نوافل و عیادت و تشییع و غیرها پیمود و هر قدری از وقت را نامزد امری ساخت و با عباد و صلحاء مجالست و مذاکره و مناظره داشت و انصاف را از دست نباید گذاشت و چون خواهد که شروع در مطالعه نماید باید که مروری اجمالاً نمایند تا مفردات را بشناسند، پس مکرراً معاودت نمایند تا معنی مرکبات وی را دریابند، پس ملاحظه نمایند تا شاید که بعضی از مقدمات او را مدخول سازند؛ مثلاً: چون مطالعه نمایند که: بدان که مصدر اصل کلام است، اول ملاحظه نمایند که مصدر و کلام هر یک چه معنی دارد، پس مرتبه دوم ترکیبی را ملاحظه نمایند، خلاصه این است که کلام حاصل می شود با مصدر به واسطه یا بدون واسطه، پس مرتبه سیم ملاحظه نمایند که در این حرف خلل هست یا نه و بگویند که مثل زید أخوک کلام هست و مصدر اصل وی نیست، پس در جواب ملاحظه نموده و بگویند که مراد آن است که در اغلب اوقات اصل کلام است و مخفی نبوده باشد که محصل اگر نتواند که خود معنی را لفظ درآورد باید که مباحثه را بر مطالعه ترجیح دهد.

منهج دوم: در تقدیم بعضی با بعضی

باید دانست که چون متعلم به نقوش کتابی الفت گرفت وی را امثله باید گفت، پس شرح امثله،^۱ پس صرف میر،^۲ پس عوامل،^۳ پس شرح عوامل^۴ با تصریف^۵ و بعد از تصریف، کبری^۶

۱. امثله رساله مختصری در علم اشتقاق عربی به زبان فارسی است. این رساله مبسوطاً به فارسی شرح گردیده است و منسوب به میر سید شریف جرجانی م ۸۱۶ ق می باشد.

۲. رساله مختصری در صرف عربی به فارسی است که آن نیز منسوب به میر سید شریف جرجانی می باشد. رک: الذریعة الی تصانیف الشیعة: ۴۱/۱۵.

۳. رساله مختصری در علم نحو اثر عبدالقادر بن عبدالرحمن جرجانی متوفی ۴۷۱ ق.

۴. عوامل مذکور دارای شروح متفاوتی است اما آن ها که به عنوان متن کلاسیک مورد استفاده قرار می گیرند یکی شرح ملا محسن بن ملا محمد طاهر قزوینی رحمته الله م ۱۲۵۰ ق و دیگری شرح فاضل هندی رحمته الله م ۱۱۳۷ ق است.

۵. اثر محمد بن عبدالوهاب زنجانی.

کبری^۱ و پس از شرح عوامل، هدایه^۲ نحو و پس از کبری، حاشیه ملاً عبدالله^۳ و پس از هدایه نحو، شرح جامی^۴ از مبحث فعل و در این وقت باید درس را تحصیل و تعطیل نمایند، پس در تعطیل شرح نظام^۵ و مختصر تلخیص^۶،^۷ از مبحث مسندالیه و پس از حاشیه ملاً عبدالله، شرح شرح شمسیه^۸ و پس از شرح جامی، ابتدای مختصر تلخیص^۹ با حاشیه خطایی^{۱۰} و به جای مختصر تلخیص، شرایع^{۱۱} یا ارشاد^{۱۲} و بعد از شرح نظام، درس حدیثی و بعد از شرح شمسیه، معالم اصول^{۱۳} و بعد از مختصر تلخیص، جواهر و اعراض شرح تجرید^{۱۴} و بعد از ارشاد،

۱. رساله‌ای مختصر در علم منطق منسوب به میر سید شریف جرجانی.

۲. در الذریعة (۱۶۶/۲۵) می نویسد: الهدایه فی النحو المطبوع مکرراً ضمن جامع المقدمات و غیرها اوله: [الحمد لله رب العالمین وآله أجمعین والعاقبة للمتقین ورتبته علی مقدمة وثلاثة أقسام وخاتمة وسميته بالهداية] نقل فی معجم المطبوعات ص ۳۰۸ و ۲۰۲۴ عن أحمد أبوعلی أمين مكتبة الإسكندرية إنها تأليف أبي حيان الأندلسي محمد بن يوسف نزيل القاهرة (۶۵۴-۷۴۵) ومؤلف منطق الخرس في لسان الفرس وقال مشاز: قد تنسب إلى الزبير البصري ابن أحمد الشافعي، وأبلى عبد الجليل بن فيروز الغزنوي أبا إلى ابن درستويه عبد الله بن جعفر كما في كشف الظنون أقول: رأيت منها نسخة عند الشيخ قاسم محيي الدين في النجف، ونسخه عند (السماوي) وهي بخط علي محمد بن الحسن النجف آبادی ۱۲۶۰ مع الجمل للخليل وغيره ضمن مجموعة كلها بخط واحد.

۳. مراد حاشیه ملاً عبدالله بن شهاب الدین حسین یزدی رحمته الله م ۹۸۱ ق بر بخش منطق تهذیب المنطق والكلام تفتازانی است.

۴. مراد شرح نورالدین عبدالرحمن جامی ۸۹۸ ق بر کافیه ابن حاجب به اسم الفوائد الضیائیة در نحو می باشد.

۵. مراد شرح نظام الدین نیشابوری زنده در ۸۵۰ ق بر شافیه ابن حاجب در صرف می باشد.

۶. عطف بر شرح است.

۷. مراد شرح مختصر تفتازانی م ۷۹۲ بر تلخیص خطیب قزوینی م ۷۳۹ از بخش بلاغت مفتاح العلوم سکاکی م ۶۲۶ است.

۸. رساله شمسیه در منطق از دبیران کاتبی قزوینی م ۶۷۵ ق و شرح آن که به عنوان کتاب درسی است از قطب الدین رازی.

۹. به حذف مضاف؛ یعنی: شرح مختصر تلخیص.

۱۰. نظام الدین عثمان خطایی ۹۰۱ ق.

۱۱. شرایع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام اثر گرانسنگ فقهی نجم الدین جعفر بن حسن المشتهر بمحقق الحلّی رحمته الله م ۶۷۶ ق.

۱۲. ارشاد الاذهان الی أحكام الإیمان اثر حسن بن یوسف بن مطهر المشتهر بعلامه حلّی رحمته الله م ۷۲۶ ق.

۱۳. معالم الدین وملاذ المجتهدین اثر حسن بن زین الدین الشهید الثانی رحمته الله م ۱۰۱۱ ق.

۱۴. تجرید العقائد اثر خواجه نصیر الدین طوسی رحمته الله م ۶۷۲ است که دارای شروح بسیاری است که مهم ترین آن ها که

شرح لمعه^۱ و بعد از معالم اصول و شرح تجرید، شرح حکمة العین^۲ و شرح مطالع^۳، بعد از شرح حکمة العین و شرح مطالع، شرح مختصر اصول^۴ و حاشیه قدیم^۵ و بعد از این دو شرح اشارات^۶ و شرح لمعه و در عوض شرح لمعه چون ریاضی و اسطرلاب و غیرها و بعد از شرح اشارات در تحصیلات احادیث مقابله نمایند مع ملاحظه رجال و در تعطیلات شفا^۷ را مباحثه و آخر الامر اوقات خود را صرف تفسیر و حدیث فرمایند.

تمت الرسالة



-
۱. اللعة الدمشقیة اثر شهید اول علیه السلام م ۸۷۶ ق و شرح آن که به عنوان کتاب درسی مطرح بوده و هست الروضة البیة اثر شهید ثانی علیه السلام م ۹۶۵ می باشد.
 ۲. حکمة العین اثر دبیران کاتبی قزوینی ۶۰۰-۶۷۵ ق و شرح کلاسیک آن از مبارک شاه بخاری است.
 ۳. مطالع الانوار اثر قاضی سراج الدین محمود بن ابی بکر رموی م ۶۸۲ است که دارای شروحو است؛ اما آن چه که به عنوان متن درسی بوده است شرح قطب الدین محمود بن محمد رازی م ۷۶۶ است.
 ۴. مختصر منتهی السؤل والأمل فی علم الاصول والمجدل اثر ابن حاجب است که شرح عضدی بر آن متن درسی بوده است.
 ۵. مراد تسدید القواعد فی شرح تجرید العقائد اثر شمس الدین محمود بن عبدالرحمن اصفهانی م ۷۴۶ ق است که مشهور به شرح قدیم است.
 ۶. الاشارات والتنبیهاث اثر شیخ الرئیس ابوعلی سینا (۴۲۸ ق) در منطق و فلسفه که دارای شروح بسیاری است؛ اما آن چه که متن درسی بوده است شرح خواجه نصیرالدین طوسی است.
 ۷. اثر دیگری از ابوعلی سینا در حکمت بالمعنی الأعم.